

A JOG ÉS *SIMULACRUM*AI

Jogon belüli és kívüli versengés a jog meghatározásáért

VARGA Csaba
professor emeritus (PPKE JÁK)

A jog nem „van”, hanem gondolati kivetítés, az ember teremtette második természet s ezen belül a kultúra részeként létrejövő és értelmezendő projekció. Azt mondjuk tehát annak, amit ennek körében szokásaink, intézményesedéseink, tehát kellő általánosodásra szert tevő, ám folyvást alakuló – „élő” – konvencionalizálódásaink arra érdemesítenek.

Szóhasználataink, nevesítéseink mindig valamiféle elemi képletben, vizualitáson alapulnak. Az éppen adott szóhasználattal élő, aki nevesíti, ezt többnyire anélkül veszi át, hogy egyszersmind ennek ilyen természetszerű háttérét teljes mélységében számba venné, és ezért többnyire immár kész adottságként, egyféle *adequatio rei et intellectus* ártatlanságával fűzi tovább – olykor egyre inkább elrugaszkodva eredeti „dolog”-magyarázó szándékától – e gondolati tárgyat illető összefüggés-találásait.

1. A jog mint rész-komplexumok versengése és mint merő réteg-halmazban történő meghatározódás

Amikor mintegy fél évszázada egymás nagyban-egészében közös tereiben működő, ám egymással folyvást *versengő körök* formájában kíséreltem meg látni és láttatni a jog megjelenéseit és működését, e két,¹ majd három² kör, vagyis a jog (1) állami megállapításának, (2) állami érvényesítésének, illetőleg (3) a társadalom „jog”-gyakorlásának tartománya történelmileg általánosítható realitást fejezett ki, amely realitás

¹ VARGA Csaba: A jogi okfejtés társadalmi meghatározottságáról. *Állam- és Jogtudomány*, 1971/2. 249–285. (<http://mek.oszk.hu/15300/15304>, 15–53.) a pozitívisztikus és a szociologisztikus fogalomalkotás közt tett különbséget, már differenciálón látva a tételes jogn túl az adott értelmezettségben felfogott jogdogmatika jogképét.

² VARGA Csaba: Antropológiai jogelmélet? Leopold Pospíšil és a jogfejlődés összehasonlító tanulmányozása. *Állam- és Jogtudomány*, 1985/3. 528–555. (<http://mek.oszk.hu/14500/14510/>, 139–208.)

mára sem változott. Hiszen e képletben eleve benne rejlett, hogy bármely közreműködő oldal aktiválódása, ennek ideje és módja történelmi kontingenciáktól függ. Vagyis bármely oldal tekintetében létrejöhet olyan dominancia, hogy a többi oldal mintegy nem-létezőként kikerül a fejleményeket megelőző látóteréből, mint ahogyan létrejöhet olyan akut, valóságos háborúskodásba torkolló küzdelem is a cselekvő jelenlétéért, majd akár a legkisebb esélyűnek az oldaláról is a dominancia megszerzéséért, ami a kortárs megelőző számára már-már az anarchiába fulladás képét vetíti előre.

Mindazonáltal ez az ábrázolás már eleve feltételezte, hogy a jog eleve komplex, több összetevő ilyen vagy olyan egyidejű és egymással szemben is ható folytonos munkálkodásából adódó, annak mindenkor végeredményét kifejező jelenség. Amiből pedig következik, hogy (a) jog iránti kérdésünket mindig a „jog, de milyen/melyik értelemben?” specifikálásával kell kezdenünk. Következik továbbá, hogy (b) e három kör olykor csak részben esik egybe, vagyis csupán két kör közt van egybeesés, netalán valamely adott jogtartomány esetleg csak egyetlen körnek a tartalma. Ebből adódóan nem adhatunk egyszerű választ a „mi a jog?” kérdésre, hiszen az – ha teljességgént értelmezem – legfeljebb a három tartomány maradéktalan egybeesése által elfoglalt területet mutathatja; egy pontosabb – pontosbító – kérdés viszont csakis annak tudatában tehető fel, hogy egyáltalán, a jog össztartományából, egyes részek „inkább” vagy „kevésbé” minősülnek jognak, mint más részek. Végül pedig az is következik – mivel maga ez az képlet sem más, mint a dinamizmus szimbóluma, a három oldal közt elvileg nem szűnő konkurenciáé –, hogy (c) nincs igazán végeredmény, csakis állandó változás egymásra következő állapotai, tehát legfeljebb időmetszetek; hiszen egyes részek éppen bevonulnak a jog tartományába, míg mások esetleg éppen kiszorulnak belőle. Tehát a jog iránt tudakozódó bármiféle kérdésünk csakis adott időmetszetre konkrétizáltnak lehet igazán megválaszolható.³

A jogen belüli dinamizmusnak és az egyszersmind ellentétes előjelű mozgáspályákból előálló állandó változásnak ilyen, a totalitás mint részkomplexusok mozgásából szerveződő mindenkor összkomplexus⁴ képét megidéző vizualitása⁵ ugyanakkor nem a cselekvés eredményéből, különválasztottan, de magából a cselekvő aktorból és jogi-

³ A Szovjetunióba tett első tudományos utamkor, 1968-ban Moszkvában a hivatalosan mellém rendelt kíséreléssel meglátogathattam a szovjet törvényhozás összfűvetségi intézetét [feltehetően ez volt a Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства (ВНИИСЗ)], egykori cári palotában, fegyveres őrséggel, melynek hatalmas belső teremrendszere kézi kartotéklapok hatalmas fiókos szekrényeivel volt tele: a hatalmas birodalom és minden köztársasága, autonóm területe és egybe teljes tételes joganyagának az adataival, s munkatársak hadával, kik a folyvást beérkező új anyagokat e kartotékokra rávezették, illetőleg a változott vagy hatályt veszített régi anyagokat e kartotékokból kivezették. Szokásos keresetlenséggel megkérdeztem a miniszteri rangú főembert: „Mi célból van mindez?” „Hogy bármely pillanatra vetítve meg lehessen állapítani a bárhol érvényes jogot” – felelte. „És kétség kívül percre kész pontossággal tároltatnak az adataik?” – kérdeztem. „Nyilvánvalóan nem” – válaszolt. „De hatóság kérdésére, bármi legyen is az, egyedül a mi jogforrás-megállapításunk hiteles” – folytatta –, „így bizonytalanság egy percig sem állhat fenn.”

⁴ Ld. LUKÁCS György: *A társadalmi lét ontológiájáról* [Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins]. 1–3. kötet. Budapest, Magvető, 1976.

⁵ Vö. VARGA Csaba: *A jog helye Lukács György világképében*. [Gyorsuló Idő] Budapest, Magvető, 1981. <http://mek.oszk.hu/14200/14244/>

lag relevánsnak tekinthető cselekvése módjából kiindulóan közelít a jog összetevőihöz. Amennyiben tehát védhető egy ilyen leírási kísérlet, úgy a jog funkcióbetöltésében létezik egy oldal, tényező vagy fórum, avagy eljárási *modus*, mely (1) kinyilvánítja a jogot; egy második, mely (2) hatóságként tudomásul veendő hitelességgel érvényre juttatja a jogot; s végül egy harmadik, mely (3) az adott társadalomban nagyban-egészeiben általánosan elfogadott hatékonysággal jogiként/jogszerűként tünteti fel az adott szokásszerű magatartást.

Ebből adódik, hogy amint a tények világában egynél több aktor (aktori kör) egynél több mozgásformája kívánna fellépni a jog kinyilvánítása, érvényre juttatása vagy a jogként cselekvés igényével, úgy következményként ez nem a képlet egészének újráírását feltételezné, vagyis a harmadik mellett/után egy többedik (pl. negyedik) részkomplexum közbeszúrásával, hanem a meglévő három mozgásforma valamelyikének a belső hasadását eredményezhetné csupán – mindössze azzal a következménnyel, hogy most már ezen a bizonyos mozgásformán belül is megjelennek az elsőségért folytatott konkuráló versengés.

Azzal viszont, hogy mintegy három évtizede ugyanezzel a kérdéssel szembenézve a magyar jogelméletben Pokol Béla a jog összetett világát immár *réteg-elmélet*ként kívánta megfogalmazhatni,⁶ a cselekvőről és cselekvése módjáról a produktumra terelődött a hangsúly. Nyilván itt is egyfajta elemzés általánosító eredményéből született egy csoportokra bontás, mellyel megkülönböztethetővé váltak egyes rétegek. E körben viszont, merthogy a kriterialitást a mindenkori szerzői meglátás szerint a történetesen szemügyre vett jog alakításában játszott inkább vagy kevésbé meghatározó összetevő(k) önállóként vagy nem önállóként történő besorolása adja, mihelyst – túllépve ezeken – a jog alakításáért versengve törekvő új igények/próbálkozások/manifestáltatások jelennek meg a porondon, több-kevesebb joggal felvetődhet ezek egyikének-másikának az eddigiekhez többlet-rétegeként történő besorolása.

Amíg viszont a jogban *versengő akció-körök* nemcsak akció-alanyokat, de egyszerűsmind a jog alpműködéseit és alapmegnyilatkozásait is reprezentálják, számuk tehát értelmesen aligha bővíthető, a jogvilág ténylegességében esetleg fellépő új jelenségek pedig legfeljebb ezek egyikén-másikán belül idézhetnek elő pluralizálódást – tehát hasadást, többtényezőjűséget, és ezzel további versengést –, addig a jog *réteg-elmélete* egészen más lehetőségeket takar. Hiszen eredendő vizualitása eleve valamiféle hierarchiába rendezi összetevőit, amire egy történelmileg alakuló folyamatszerűség épít – és építhet csupán – új rétegeket, újrahierarchizálva az egész konstrukciót. Ha például az általam az 1980-as évek közepén az Egyesült Államokban tanulmányozott kaliforniai poszt-wittgensteiniánus nyelvfilozófia fejlődéslélektani előfeltevéseiből, a bölcsőben tájékozódó s a világot birtokba vevő csecsemőtől élte végéig tartó experimentálásból, edukációból és szocializációból, s persze mindezeknek önreflexív feldolgozásából táplálkozó fejlődési képből⁷ indulok ki, úgy a vizualitás első példája talán maga a föld (*the*

⁶ POKOL Béla: A jog rétegei. *Jogtudományi Közlöny*, 1990/4. 201–209.; és mai kibontottságban POKOL Béla: *Jogelmélet*. Társadalomtudományi trilógia II. Budapest, Századvég, 2005. <https://bit.ly/2GrV0Qw>

⁷ Ld. pl. George LAKOFF: *Cognitive Sciences and the Law*. [A paper presented at the Yale Law School Legal Theory Workshop on April 27, 1989.] [Sokszorosítás]. Előzménye George LAKOFF – Mark JOHN-

Earth) lesz, ami létünk színtere, valaminő *magnummal* a mélyben, fűvel a felszínen, s köztük a mélység közetektől az alattunk lévő löszig megmásíthatatlan, de természet-tudományosan következetes és aligha felcserélhető sorrendben minden egyéb, ami ott történetesen előfordul.

Jogi analogizáltatása abban realizztikusan képszerű, hogy az elsődleges érvényesség-hordozóval fundáltatni kell, vagyis valamiféle alaptörvénnyel létre kell hozni az alapot képező első réteget.⁸ Bármifajta rend-gondolat azonban rögvest felborul s az egész képlet anarchikussá, sőt, mi több, véletlenszerűvé válik, amint valaki alkotmánybíráskodás vagy emberi jogok védelme örvén jogalkalmazó pozícióban valójában jogalkotót telepít a népszuverenitást elvileg megtestesítő, a demokrácia szolgálatára rendelt megtestesítő mindenkori általános országos választás nyomán és eredményei szerint megalakult országgyűlés törvényhozása fölé; amint valaki kitalálja s hasonelvű aktivistákkal aktualizáltatni próbálja a fentiekből levezetett találmányát, az alkotmányos büntetőjog (és így tovább), vagyis *per definitionem* az eddigi büntetőjogot (stb.) felülíró, azaz maga a jog egésze szintjén ezek szerint valamit és ugyanannak az ellenkezőjét egyidejűleg állító szuper-büntetőjog (és így tovább) fogalmát; és bármi mást, amit felbolydult világunk, individuum-önvilágunkban a mindenkori énben élő világ-megváltó mozgalmárságunk, a civilitásnak is a nemzetközi tőke csápjai közé kergetése vagy általa politikai célból nem-politikai (civil) álcában történő giga-mechanismuská építése és giga-szervezettségű működtetése, s mindezzel funkcionálásában államiság-pótló, alakszerűségben és azonosíthatóságban viszont amőbaszerű formátlanságba burkolózó tömegesedése csak kínál.

Nos, szemben a föld és rétegei tekintetében fennálló törvényszerű egymásutánisággal, milyen rendet tartogat egy olyan réteg-halmaz, amelybe olykor addig nem volt, s végeredményben tetszőleges kitalálhatóságú újabb rétegeket csak úgy beledugdoshatunk, akár a mélybe, megalapozóként és az egész összetettség végső súlyának viselőjeként, akár a részletszabályozások magasabb régióiba, további meghatározóként?

És szemben a *versengő körök* vizualizációjával, ahol maga a képlet rögvest hihetővé teszi az eredményt is egymás legalább részleges átfedéseivel, ilyen átfedés hiányával, és/vagy átfedésnek vagy hiányának ilyen vagy olyan irányban megmutatózó változataival, nos, tehát mit sugall – mit sugallhat – a *rétegek* halmaza és közük újabb rétegszerűség(ek) esetleges bezsúfolása? Vajon egymás talpára állított piramis-kettőség ez, mint Hans Kelsen lépcső-elméletében, ahol a meghatározás végső tényezője az egyik piramis csúcsa, miközben az elvi általánosságnak különössé s végül egyedivé lebontása az ugyanabban a térben elhelyezkedő másik, azaz ellen-piramis talpa? Vagy, netalán Kelsentől is különbözően, olyasmi ez, ahol – amint ezt legtisztábban a kánon-jognak még a középkori születésétől változatlan strukturális alapmeghatározottsága

SON: *Metaphors we Live by*. Chicago, University of Chicago Press, 1980. Mindennek jogi alkalmazásához pedig vö. Steven L. WINTER: *A Clearing in the Forest: Law, Life, and Mind*. Chicago, University of Chicago Press, 2001.

⁸ Vö. VARGA Csaba: A bécsi iskola. In: VARGA Csaba (szerk.): *Jogbölcselet, XIX–XX. század: Előadások*. [Bibliotheca Cathedrae Philosophiae Iuris et Rerum Politicarum Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae] Budapest, Szent István Társulat, 1999. 60–68.

mutatja – voltaképpen az érvényesség-láncolat végigviteléről, hierarchikus delegálásról van szó, ám azzal a különbséggel, hogy itt már kibogozhatatlan összehatás érvényesül? Avagy valami egészen más?

2. A tények és a jog hatalma: a jog és kultúrája

Vajon építhető-e jog merőben tényekből? Válaszunk egyszerre negatív és pozitív. Nemleges, mert önmagukban a tények nem hoznak létre érvényességet; ám a modern formális jog strukturális és funkcionális felépítésének és sajátos működése logikájának a rekonstruálásából mégis az adódik, hogy mindazonáltal igen: igenlő a válasz, mert bármely fejlemény, legyen akár ismert jogigazságokkal ellentétesnek tetsző, vagy független bármi ilyesmitől, avagy mindenben kívülről szabálytalanul behatolni igyekvő, mégis jogiságnak fog számítani, amennyiben – mint Kelsen immár Amerikában, egy számára új jogvilágban mondá – “*by and large*” hatékonyságra tesz szert.⁹

Jogunk, úgy tetszik, könyörtelenül pluralizálódik napjainkban. Fél évszázada, mikor pályámat kezdtem, még az állami törvényhozás elsődlegességének s mindenhatóságának merő árnyékában vizsgált az ún. szocialista jogtudomány s főként jogtörténete – már ha egyáltalán észrevételre méltatott olyasmit, amit jelentéktelennek, mert pusztán megtűrtnek, legfeljebb csökevénynek tartott – minden olyan jelenséget, amely normatív jogi mintaképzés funkciójában léphetett fel a pozitíve kategorizált hivatalos jogforrásokon túl.¹⁰ Ebben nem különböztek a kontinentális színtereken született munkák sem: a jogot eleve szabályrendként definiálták,¹¹ amiben semmiféle többséget, konkurenciát, sőt voltaképpen normatív színező többlétszerepet sem ismertek el.¹²

⁹ Vö. még VARGA Csaba: Kelsen jogalkalmazástana. (Fejlődés, többértelműségek, megoldatlanságok.) *Állam- és Jogtudomány*, 1986/4. 569–591. (<http://mek.oszk.hu/14500/14510/>, 271–304.)

¹⁰ A *Gesetzespositivismus* túlhajtása a szovjet jogban Visinszkij közreműködésének köszönhető, aki a sztálini kíméletlen parancsuralmat és központosítottságot a jog nyelvére lefordította, rákényszerítve egyszerűsre mind a második világháború katonai megszállásaival kiépített és biztosított teljes szovjet-birodalomra. Ld. pl. kortársi beszámolóként VARGA Csaba tollából – eredeti, akkor leltított változatában – A jogmeghatározás kérdése a ‘60-as évek szocialista elméleti irodalmában. [1967.] *Állam- és Jogtudomány*, 1979/3. 475–488. (<http://mek.oszk.hu/15300/15303/>, 17–30.); illetve – engedélyezett változatában – A jogmeghatározás néhány kérdése a szocialista jogelméletben. *Állam- és Jogtudomány*, 1967/1. 143–156. (<http://mek.oszk.hu/15300/15303/>, 3–16.), visszatekintő értékelésben pedig A szocializmus marxizmusának jogelmélete: Hazai körkép nemzetközi kitekintésben. [2003.] In: VARGA Csaba: *Jogfilozófia az ezredfordulón: Minták, kényszerek – múltban, jelenben*. [Jogfilozófiák] Budapest, Szent István Társulat, 2004. (<http://mek.oszk.hu/15100/15172/15172.pdf>, 251–302.)

¹¹ Riasztó példaként arra, hogy ez az önképre redukált szülklátókörűség még az angolszász jognak a kontinentálistól eltérő szerveződését sem felismerve azt egyenesen a jognélküliség jogának minősítette, lásd a kor kiemelkedői közül is EÖRSI Gyula: *Az amerikai igazságszolgáltatás*. Budapest, Jogi Kiadó, 1953.; PESCHKA Vilmos: *Jogforrás és jogalkotás*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965.; HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1967.; és – gyakorlatilag első szembenézésésként jogmódszertanilag és komparatistikailag egyaránt védhető rekonstrukciós kísérlet gyanánt – VARGA Csaba: A »Jogforrás és jogalkotás« problematikájához. *Jogtudományi Közlöny*, 1970/9. 502–509. (<http://mek.oszk.hu/14500/14525/>, 215–222.)

¹² Lásd pl. a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport — <http://jogineprajz.hu/> — munkáit, a *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, vol. 1–51–. 1969–2019–. (<https://>

Napjainkban viszont úgy tűnik, mintha a mérleg kilengésének egy ellenkező irányú lehetőségében tobzódnánk.¹³ Politikai mozgalmak, jogi csatározások, szervezeti összetettségek, ideokratikus egyetemi-akadémiai új iránykeresések nyomán lassan egy olyan szövevényes – s működésében olykor már-már turbulenciát kiváltó – háló állott elő, amik a jog, a joggal élés, a kívánatos jogért folytatott küzdelem új és új kihívásaira adott válaszokként eddig e formájukban nem ismert kvázi-jogi megjelenéseket teremtettek. Immár több évtizedes, mára úgyszólván klasszikussá érett változataiban ilyen volt és lett az emberi jogi követelések sora, a *soft law* normatív érvényesítésének előretörése, s az alkotmányjogiasításból ill. az alkotmánybíráskodásból fakadó hangsúlymódosulás vagy éppen jogmegkettőződés.

Az alapképletet már az *emberi jogokra* mint eleve fennálló jogosultságokra történő hivatkozás, illetőleg kikényszerítésük megkísérlése szolgáltathatja. Olyan ez, mint amikor szabunk magunknak egy feladatot; ennek megfelelően a tételezésével magunk élünk; majd az erre következő viselkedésünkben immár ehhez igazodunk. Ami egyszerűs mind azt is jelenti, hogy mindebben a folyamatban bármiféle igazolással eleve és csakis körkörösén élünk. Ezzel pedig – a végsőkig lecsupaszítva – nem mondunk mást, mint hogy, úgymond, az emberi jogokat illető tudás maga hoz létre egy olyan emberi jogi valóságot, amely a megelőlegezett valóság saját feltevései szerinti leírásának nagyban-egészében már meg is felel.¹⁴ Átváltva ezt egy általánosabb leírásra, mindez azt jelenti (és egyszerűs mind feltételezi), hogy egy formális normatívumban, például a jogban, egy a kötelmet nyelviileg megjelenítő tételezés egy adott értő (mert szocializáció és edukáció révén erre alkalmassá tett) emberi közegen (mint hermeneutikai körön) belül – támaszkodva már kialakult társadalmi gyakorlatra és az egyes résztvevők pszichikai kondicionáltságára – képes a cselekvés motivációrendszerének egyik tényezőjeként olyan befolyásolásra, hogy tömegméretekben már bizonyos hatékonysággal a saját mintái szerint ténylegesen alakítsa is (azaz, pontosabban: a mintáitól megvont keretek közé valóságos eredményeket elérve terelje) a cselekvést.¹⁵

Érdemes eltűnődnünk azon, hogy eme modellel, vélném, egyszerűs mind máris leírtuk a jogkövetés és *similicrái* számos változatát. Bár az emberjogiság politikai vagy érdekképviseleti harcaiban a jog szerinti jog és egy esetleg tudatosan akként feltüntetett *similacrum* közt szándékos egybemosásról volt ugyan szó, de a jog és más normatívumok követése, az önnön útját járó mozgalmárság gyakorlati megvalósulása, avagy akár az úgynevezett *népi jog* mai esetenkénti mindennaposága¹⁶ eseteiben sem igazán

www.tandfonline.com/toc/rjlp20/current) folyóiratát, illetőleg VARGA Csaba: Jogelmélet – jogi néprajz, avagy a népszokásvizsgálatok teoretikus hozadéka. *Társadalomkutatás*, 2008/3. 275–298. (<http://jogineprajz.hu/adattar/tanulmányok>) összegzését.

¹³ POKOL Béla: *Jogduplázódás: Alkotmányi jog és a jogrendszer duplázódása*. [Kézirat.] Budapest, Kairosz, megj. alatt; valamint POKOL Béla: Az alkotmányi jog kérdéseiből. *Law Working Papers*, no. 2. 2019. <http://jesz.ajk.elte.hu/lwp2.pdf>

¹⁴ Pl. SAJÓ András: Az emberi jogok mint tudásrendszer. *Állam- és Jogtudomány*, 2004/1. 3–38.

¹⁵ Pl. VARGA Csaba: Az emberi jogok problematikája. *Társadalomkutatás*, 2013/2. 1–15. (<http://mek.oszk.hu/17900/17995/17995.pdf>), 351–369.) 2: »Az emberi jogok megalapozása«.

¹⁶ Ld. 12. jegyzet.

más a helyzet, legfeljebb ez utóbbiak már felvállalják önmaguk mint jogon kívüli, de az érintettjeik számára a voltaképpeni joggal konkuráló státusát.

Ami a jognak a *soft law* segítségével történő felpuhítását illeti, számos feldolgozás ezt már tisztázta. Ezekből kiderült a jogilag nem létező álljogiságnak a jogival való egybecsúsítása (s ezzel eleve rosszhiszeműen és megtévesztően számoló) akaratlagos tudatosága is, ráadásul – paradoxikus módon – éppen azon Európai Uniónak a részéről, amely egyre hangoskodóbb retorikájában pontosan annak alapérték-voltát hangoztatja, amit napi gyakorlatában a legmegingathatatlanabban megtagad: a demokráciában és a joguralmi igényeknek való megfelelésében mutatkozó saját állandósult deficitje csökkentését.¹⁷ S hasonlóképpen van már bőven irodalma az alkotmányjogiasításnak is, mely hiába kritikus, a karaván attól még – mert aktuálpolitikai érdekek változatlan erősséggel mozgatják – zavartalanul halad.¹⁸

Az *emberjogiság* a nyilvánvalóan nem-jogból egy merőben ideologikus nyomás és lehetségesen bármi áron túlsúlyra törekvés eszközével jogi kikényszerítettséget, majd teljes jogi elismertetettséget kísérel meg kicsikarni.¹⁹

Az *alkotmányjogiasítás* ezzel szemben duplikálja a fennálló jogot. Megjegyzendő, hogy a jog, az adott területet szabályozó jogi rezsim *megkettőződését* bármely közvetlen alkalmazhatóságra szert tevő elv is előidézheti. Emlékszem, milyen belső riadalmat okozott, amikor közel fél évszázada rádöbentem, hogy voltaképpen milyen jelentőséget hordoz is az, ami felett valamiféle egyértelműségként nemcsak egyetemi tanulmányaink során, de tudós vizsgálatainkban is mindaddig úgyszólván elsiklottunk. Jelesül, hogy a *joggal való visszaélés* vagy az *erkölcstelen jogügylet* polgári jogi semmissége, avagy az általánosan túl a konkrét *társadalomra veszélyesség* előfeltételezettsége a büntetőjogban azt jelenti, hogy mihelyst e tovább már nem definiált klauzulák alkalmazásra kerülnek, az érintett polgári vagy kényesen garanciákkal övezett büntetőjog minuciózusan szabályozott rendszere – amit addig *a* polgári jog, *a* büntetőjog gyanánt tanultunk – mellőztetik, mert ahhoz mint *R* [rendes] jogrendhez képest egy R_k [rendkívüli] jogrend érvényesítettségére került sor – függetlenül attól, hogy erre kizárólag egy az *R* jogrendben tételezett norma érvényesség-kölcsönzésével kerülhetett sor.²⁰ Az *alkotmányjogiasítás* általi duplikáció viszont nem a jogon belülről, hanem külső – többnyire a ritka (amerikai) kritikái sajtóban felelőtlen intellektüeleknek nevezett

¹⁷ Vö. pl. VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég, 2015.; illetve VARGA Csaba: *Eszményből bálvány? A »joguralom« és csapdahelyzetei*. (Gondolatok egy könyv ürügyén.) *Valóság*, 2016/2. 28–40. http://epa.oszk.hu/02900/02924/00038/pdf/EPA02924_valosag_2016_02_028-040.pdf

¹⁸ Vö. pl. POKOL Béla: *A bírói hatalom*. Budapest, Századvég, 2003.

¹⁹ Az már nem ide tartozó következmény, hogy mihelyst a pozitív jog része lesz az, amiért addig emberi jogként harcoltak, ezzel immár automatikusan betagozódik a jog szabályrendszerébe, tehát elveszti vindikációs státusát — függetlenül attól, hogy nevét leggyakrabban megőrzi. (Valamit sejtet ebből, hogy a ‘human rights’ a világhálón 400 milliószor, ugyanez a ‘law’ és ‘legal’ társaságában csak felében, 200 milliószor fordul elő.)

²⁰ Vö. VARGA Csaba: A jog funkciója és a kodifikáció. *Jogtudományi Közlöny*, 1973/1. 673–675. http://real-j.mtak.hu/2241/1/JogtudomanyiKozlony_1973.pdf

egyetemi szalonforradalmároknak²¹ köszönhető leleményben vagy ügyvédi *trouvaill*-ban gyökerező – nyomásra történik; ám attól a pillanattól kezdve, hogy egy bíróságon elfogadtatik, precedens-teremtő erővé, sőt állandósuló gyakorlat alapjává válhat, amiben persze *pressure group* gyanánt *non-governmental organizations*-hadak, sajtó, egyetem, a többséggel tartó bírói szimpátia, rokonszenvek kivásárlása (és így tovább) egyaránt közreműködik.²²

3. „*Extra culturam nihil datur*”

Alaptényként tudatában kell lennünk annak, hogy

„A valóság egy és egységes, egészében oszthatatlanul összefüggő. Az ember úgyszintén egy és egységes, egészében oszthatatlanul összefüggő. [...] Hiszen nem a valóság bír nevekkal és fogalmakkal, hanem elnevezésünk és fogalmiasításunk az, amelynek közbejöttével a valóság valamely vonatkozását – annak végtelen és kimeríthetetlen mélységű és variabilitású összefüggéseiből csupán elemzésünk kedvéért kiemelten – egyáltalán szemügyre vehetjük: leírhatjuk, s esetleg még kiemelésre kerülő más vonatkozásokkal összevethetjük.”²³

Amikor tehát a mindenkori jogot *versengő szférák* összjátéka mindenkori eredményeként egymást részben átfedő körök kölcsönhatásában mutatjuk be (aminek vizualitását Lukács György posztumusz társadalmi léontológiájának szerkezetileg láttató megfogalmazása csak megerősíthette),²⁴ kellően hangsúlyozhatjuk az egész folyamat megszakítatlan dinamizmusát és abból fakadóan nem szűnő folyvást alakulását. Amikor viszont a joggal és a külvilági környezetével, a joggal és a kultúrában meghatározható hátterével, vagy éppen – s a leginkább zavarba ejtően – a jogban a jog képviselőiben eljáró hatósági aktor döntéshozatala összetevőinek rekonstruálásával foglalkozunk, a jog viszonylagos autonómiája már egyenesen látszatnak – nyersebben kifejezve: ideo-

²¹ Vö. VARGA Csaba: A joguralom és színeváltozásai: Idealizáció, s megvalósulás a hazai, utólagos fejlemények a nemzetközi szintéren. In: SIMON János (szerk.): *Huszonöt éve szabadon. Gazdaság, politika, jog – Nemzetközi konferencia. (2015. november 14–15.)* Budapest, CEPOLITI, 2016. 532–560.

²² Amerikai viszonylatban abban, hogy bizonyos érdekkövetés milyen halmazatok szervezett együttműködését válthatja ki – esetünkben egy vizsgált konkrét helyzetben egyetlen irányba mozgósítva külpolitikát, biztonságpolitikát, pénzügyi és gazdasági-vállalkozási cápákat, egyetemi-akadémiai szférát és egy egész sajtóhatalmat –, riasztó körképpel szolgált Stephen F. COHEN: *Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia*. New York, Norton, 2000., illetve VARGA Csaba: Amerikai önbizalom, orosz katasztrófa: Kudarcot vallott kereszteshadjárat? *PolisZ*, no. 68. 2002. december – 2003. január. 18–28. <http://krater.hu/wp-content/uploads/2015/09/POL68-dec.pdf>

²³ VARGA Csaba: »Jogi kultúra« és »jogi kultúrák«: A jog alakváltozatai és felfogásmódjai. [„»A jog kulturális holdudvara«: Kajtár István emlékkonferencia” keretében a pécsi akadémiai székházban 2019. november 29-én elhangzott tudomány napi előadás.] (előkészületben) Állam- és Jogtudomány, 2020. számára. Előpublikációja, kéziratvitához, https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/VargaCs_jogi_kultura_2020jan.pdf

²⁴ Ld. 4–5. jegyzet.

logikus eszközökkel mesterségesen teremtett fikciónak – fog bizonyulni, hiszen tényleges különválaszt nem, csak a teljes megélt világunkban, annak minden összetevőjében legszerveesebb egységben működést, mindenben pusztán a kultúraként meghatározható közegben való létet s annak dinamikáját, a döntéshozóban pedig a jogászként/joghatóságként eljárónak és a kérdéses alany emberi teljességében megnyilvánulóknak a szétválaszthatatlanságát bizonyíthatjuk.²⁵ Tehát – a maga helyén és módján, a jog sajátosságának a megragadása megkísérlésekor²⁶ – akár részkomplexusként, mint Lukácsnál, akár *Ausdifferenzierung* termékeként, mint a német társadalomelmélet egyik mai legnagyobbikánál,²⁷ a jogot bármi módon környezetétől, szervezett társadalmiságától le- és elválasztjuk, nos, ha ez megtörténik, úgy egy a fentén túlmenő magyarázat esetén, vagyis a jog egész sorsának az ábrázolásakor már óhatatlanul leszegényített, sterilizált, valós összetevők egész sorával már nem számoló, azokat egy kényszerű modellalkotás leegyszerűsítői kedvéért elhanyagoló képet kapunk.

4. A jog fluktuációja, múltban és jelenben

Fluktuációk a jogban mindig voltak, vannak és lesznek. Az, amit jognak nevezünk, vetülete társadalmi létünknek. Vannak s lehetnek e vetületnek sajátos vonásai, a társadalom amorfitásából és heterogeneitásából, az abban zajló összmozgásból azonban ezek létszerűen egy pillanatra sem emelhetők ki. A kontinentális jogvilágban magunk hajlamosak vagyunk a jogot törvényként történő tételezett szövetségességében látni és láttatni, miközben az csak egy projekció, mely bizonyos – ezt viszont kritériumként érvényesítő – diskurzusokban referencia-közegül szolgál. Mások – nevezetesen az angol–amerikai jogvilágban – valamely vitatott helyzet jogra hivatkozó hatósági eldöntésében, tehát egyedi esetekre alkalmazottságában érzékelik a jogot.²⁸ A jog azonban több, mint ezek egyikének vagy másikának a mérő kriterialitása. A társadalom egész mobilizmusa, legkülönbözőbb mozgásainak feszítő ereje, szétválásokból, ellentétekbe kerülésekből és azok ilyenné vagy olyanná alakulásából, valóban zajló életéből, tehát dinamizmusából adódó, s kaotikusnak tetsző, de valamilyen irányban mindig megoldódni látszó, miközben új ellentmondásokat már csíralehetőségüként létrehozó összetettsége adja a jogot – ugyanúgy, mint a politikumot és a gazdaságot, avagy a művészetet vagy a hitvilág intézményes alakulását, és bármi mást.

²⁵ Vö. VARGA Csaba tollából pl.: »Külső« és »belső« a jogban. *Jogtudományi Közöny*, 1983/11. 683–688. (<http://mek.oszk.hu/17900/17995/17995.pdf>, 401–412.), »Jogi kultúra« és »jogi kultúrák«. (2019) i. m., továbbá *A bírói ténymegállapítási folyamat természete*. [1992.] 2., jav. és utószóval bőv. kiad. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001. <http://mek.oszk.hu/14400/14489/14489.pdf>

²⁶ A maga közegében nagy ívű vállalkozás volt pl. PESCHKA Vilmos: *A jog sajátossága*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988., amely LUKÁCS György: *Az esztétikum sajátossága*. 1–2. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. művében kifejtetten a különösség fogalmi felfogásától ihletődött.

²⁷ Niklas LUHMANN: *Ausdifferenzierung des Rechts. Beiträge zur Rechtssoziologie und Rechtstheorie*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1981.

²⁸ Amint az angolok vélik, éppen a *judicial event* bármiféle jogiságnak a valóságos és végső tesztje, amelyben végérvényesen megvallódik, hogy mi is a jog.

A múltat csak azért nem látjuk, mert történeti mikroszociológiák természetszerű forráshiányában – lévén nem voltunk résztvevők – nem tanulmányozhattuk. Ám ha nem is tudjuk esetleg pontosan rekonstruálni, hogy miként fajult el Jézus Krisztus pere, hogyan alakult a kádi igazságszolgáltatás, milyen konkrét események váltották ki az ügyészi kiküldött intézményesedését a cári Oroszországban, és így tovább, azt világosan látjuk, hogy az egész *jogtörténet* – már amennyiben nem száraz tény- és intézménytörténeti adathalmaz ez, hanem kihívás és válasz relációiban a megoldásokat kereső emberi leleményre kíváncsi – hasadások és meghaladások története; kavalkád, melyben minden állandó mozgásban van (még ha ez nem is feltűnő a benne és vele élő számára); olyan nyüzsgés, amely – idővel – aligha várhatóan meglepő fordulatokat hoz rendre ki magából. És mindenekelőtt: egymásnak kölcsönös tagadásába forduló irányok évszázados szembefeszülése, amely folyamatnak mi, az utókor, úgyszólván csak végpontjait, kijegecesedett állapotait s azok akkori vagy rekonstruktív fogalmiasításait tudjuk érzékelni. Mindez viszont mára, utókorukra már tömbökként áll előttünk, mint Shammai és Hillel ellentétpárja a klasszikus zsidó, avagy Labeo és Capito követőiként a proculiánusok s a sabiniánusok egymásnak feszülése az ősi és a későbbi római jogban,²⁹ avagy Jhering, majd a szabadjogászat szembenállása a hivatalossággal a XIX. század harmadik harmadától,³⁰ nem beszélve mindezeknek csaknem tükörszerű, funkcionálisan azonos szerepet betöltő repetíciójáról az Amerikai Egyesült Államokban a XIX. és XX. század fordulójától induló nézet- és irányzatharcokban.³¹

Sokféleképpen vélekedhetünk jogunk alakulása és alakításának megkísérlése sokféle módjairól napjainkban. A nem túl régi múltunkból például arról, hogy már sokunk gyermekkorában az emberiség addigi képzelőereje határain túl bekövetkezett barbárságok meghaladták azt a képzelőerőt, ami fennálló jogaink rendelkezésére állhatott, s ez egy nyíltan *természetjogi* gyökerű bíraskodási – jogmegítélési, szankcionálási – kényszerűt eredményezett.³² Avagy arról, hogy olyasmi került ehhez képest nemsokára

²⁹ Chaïm PERELMAN: Legal Ontology and Legal Reasoning. *Israel Law Review*, vol. 16., no. 3. (1981) 356–367. és Peter STEIN: Logic and Experience in Roman and Common Law. *Boston University Law Review*, vol. 59., no. 3. (1979) 433–451. [magyar fordításban ld. In: VARGA Csaba (szerk.): *Összehasonlító jogi kultúrák*. [Jogfilozófiák] Budapest, Osiris, 2000. 276–286., illetve 251–264.]; tendenciális láttatására ld. VARGA Csaba tollából, eredetileg még kevésbé kifejtetten: Buts et moyens en droit. In: Aldo LOIODICE – Massimo VARI (ed.): *Giovanni Paolo II. Le vie della giustizia: Itinerari per il terzo millennio. (Omaggio dei giuristi a Sua Santità nel XXV anno di pontificato.)* Roma, Bardi Editore / Libreria Editrice Vaticana, 2003. 71–75., majd VARGA Csaba: Célok és eszközök a jogban. In: VARGA Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*. [1996/1998.] jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 467–479. <http://www.thomasinternational.org/projects/step/conferences/20050712budapest/varga1.htm>

³⁰ Vö. egyes tanulmányokkal in VARGA (szerk.) i. m., illetőleg FRIVALDSZKY János – POKOL Béla (szerk.): *Rudolf von Jhering és jogelméletének hatása*. [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei: Tanulmányok 2.] Budapest, PPKE JÁK, 2011.

³¹ Ld. David DYZENHAUS: *Legality and Legitimacy. Carl Schmitt, Hans Kelsen, and Hermann Heller in Weimar*. Oxford, Clarendon Press, 1997., illetve VARGA Csaba: Múltkutatás, jövőkeresés Közép-Európa jogában. *Valóság*, 2015/7. 1–18. http://epa.oszk.hu/02900/02924/00031/pdf/EPA02924_valóság_2015_7_001-018.pdf

³² Alapként lásd Gustav RADBRUCH: Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristenzeitung*, vol. I., no. 5. (1946) 105–108. [magyar fordításban in: VARGA Csaba (szerk.): *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jog-

a jogalakulásnak az országgyűlési képviselő fölébe emelkedő, ráadásul (vontaképpen státusát tekintve mintha csak szabadidősök önszervező klubja lenne) nemzetközi ösze-szerveződésben immár az egész úgynevezett civilizált világ mezében fellépő új centrumába, ami addig legfeljebb néhány gondos áttekintésű szakmunka jegyzet-anyagában, éppen még talán említhető raritásként szerepelt. Merthogy az *alkotmány-bíráskodás*nak a második világháború utáni bevezetése, vagy legalábbis mintegy a joguralom mellőzhetetlen kellékévé történő hamis felküzdése, vagyis egy állítólagos elődből jogi csúcshatalommá tétele pontosan úgy zajlott, mintha egyenesen egy amerikai típusú *social engineering* tudatos képződménye és sikerre vitt vívmánya lett volna: létrehozni a népszuverenitás letéteményese, a választási győztes képviselői testület, tehát a négyéves ciklusonként alakuló politikum fölé egy nem politikai, tehát nem felelős s ennek ciklusain gyakorlatilag leválthatatlanul átvélő, a politikum gyakorlati megfontolásaival szemben kompromisszummentes elvi – külső – kritériumokkal eljáró szervezetet, amit ráadásul eleinte túlnyomórészt csupán elméleti megfontolásokban jártas professzoriális karakterekkel kívántak be- és feltöltetni. Amiket azután idő múltán, természetesen, a politikai széljárás eltérősegeit mutató politikai erők eltérően kezdték el saját politikai céljaiknak megfelelően instrumentalizálni.

Vagyis amerre tehát körbenézünk és visszanézünk, bő két évezred távolából a múltban, a görög–római és az iszlám jog³³ hagyatékában egyaránt, amiként az utóbbi közel két évszázad kontinentális és angol–amerikai jogalakulásában is – és nyilvánvalóan a közbelső időkben és terekben úgyszintén, még ha erről kevésbé közkeletű vagy olykor túlságosan is gyér a tudásunk –, versengő nézetek, irányok és iskolák, jogfejlesztő vagy jogkerülő technikák, ideologikus hivatkozásokkal kidolgozott jogforráspótló készségek és a jogba tényleges sikerrel beépülést garantáló eljárások és fórumok garmadája kavargó előttünk. A példa tehát nem új, esetleg csupán vehemenciája s a színen megjelenésétől rögvest egyetemes globális jelentésre és jelentőségre szert tevésre lehet egy még egyelőre naiv szemlélődő számára további feldolgozást igénylően meglepő.

Összegzőképpen tehát úgy tűnik, hogy a valaha a konkrét, a kérdéses ügyre és igazságos megoldására koncentráló jogászfi figyelem két évezred során lépésről lépésre növekvő elvonatkoztató általánosításnak adta át helyét. A máig eltelt időben egyre inkább az előbbiből leszűrhető általánosítható vonások kerültek előtérbe, így szép las-

tudományi Intézete, 1977. 129–139.; fejleményeinek áttekintésére pedig pl. Hubertus-Emmanuel DIECKMANN: *Überpositives Recht als Prüfungsmaßstab im Geltungsbereich des Grundgesetzes? Eine kritische Würdigung der Rezeption der Radbruchschen Formel und des Naturrechtsgedankens in der Rechtsprechung.* [Schriften zur Rechtstheorie 229] Berlin, Duncker & Humblot, 2006.; Giuliano VASSALLI: *Radbruchsche Formel und Strafrecht. Zur Bestrafung der »Staatsverbrechen« im postnazistischen und postkommunistischen Deutschland.* [Strafrechtswissenschaft und Strafrechtspolitik 22] Berlin, de Gruyter, 2010.; Clea LAAGE: *Gesetzliches Unrecht. Die Bedeutung des Begriffs für die Aufarbeitung von NS-Verbrechen: Die Rezeption der radbruchschen Formel in Rechtsprechung und Rechtslehre nach 1945.* [Beiträge zur Aufarbeitung der NS-Herrschaft 2] Frankfurt am Main, Peter Lang, 2014.]

³³ Vö. pl. Muhammad Jawad MAGHNIYYAH: *The Five Schools of Islamic Law: Al-hanafi, Al-hanbali, Al-ja'fari, Al-maliki, Al-shafi'i.* Qum [Iran], Anssariyan, 1995. vagy Nurettin UZUNOĞLU: *The Islamic Law, Based on Hanafi, Shafee, Maliki, Hanbali – Four Schools of Thought.* İstanbul [Turkey], Acar Matbaacılık yayıncılık Hizmetleri, [1997]., az egész szellemisége áttekintéséül pedig JANY János: *Klaszszikus iszlám jog. Egy jogi kultúra természetrajza.* Budapest, Gondolat, 2006.

san előbb a közös vonások kiemelése, majd a típusokra bontás s ezekből valamiféle alrendszer-építés, folytatva az irányadó elvekre koncentrállással, míg végül egyfajta s úgyszólván természetes következményként mindezeknek alkotmányokban történő s egyszersmind hierarchizáló összegzése is megtörtént. Jelen időnknek egyszerre posztmodern reményt megvalósító, miközben realizistikumot is sejtető álma – mely úgy jelenik meg híveinek szemei előtt, mint egy már öröktől fogva remélt Nagy Kísérlet s Bevégződés utópikus álmának végre megvalósulhatása – ugyanakkor már úgyszólván a felhasználható jogelemek világméretű szintetizálásának és uniformizáló homogenizálásának a küszöbéhez ért. Ez pedig már színhátékunk talán utolsó felvonása, amikor is már csak kizárólag végső értéktételezések vannak s érvényesíttetnek a színpadon, bárminemű specifikáltottságot nélkülöző kiüresedettségeknek köszönhetően azoknak a teljességgel szabad értelmezésében, akik kizárólagos hatalmat szereztek arra, hogy kimondják, majd ki is kényszeríttessék a jog világában kimondható utolsó szót.³⁴

5. Kihívás és válaszadás: ami a jogtudományra s ami az államra hárul

Mindez nyilván feladatot jelent a *jogszociológia* és a *jogdogmatika* számára; ez utóbbinak különösen, ha semleges deskriptív szemléletét felülírja jogpolitikai szándék. A *jogtörténet* számára pedig felfedi az elmúltat illető mikro-elemzések nélkülözhetetlenségét s ezáltal rádöbbsent arra, hogy mit sem tudunk a múlttól addig, amíg csak nagyban-egészeben ember- és kultúra-mentesített objektumaira (szövegekben rögzítéseire és intézményekben instrumentalizációira) fókuszálunk, és nem jutunk el az *emberi problémamegoldás* minden korban újratanulandó voltának újraéléséhez³⁵ – már lezárult életek, gondolkodásmódok és gondolat sorok felidézéséhez, azaz a voltaképeni egyetlen tárgyhoz, mely akár a múlté, akár a jelené, kihívások és válaszadások végnélküliségében folyvást tesztel bennünket.

Ami a mindenkori jogtudományt illeti, ez további vita és állásfoglalás lehetőségét kínálja mindabban, amit csak az adott kor új és új lehetőségei felvetnek, beleértve természetesen annak védhetőségét vagy éppen tarthatatlanságát is, hogy észrevétlen menjen el ezek megnyilatkozásai felett mindaddig, ameddig ezek a tételes jog elemeivé s ezzel a jogdogmatikai elemzés hivatalos tárgyaivá nem lesznek. Vagyis személyében a jogtudós kettős választás előtt áll: vagy ilyen-olyan irányban jogpolitikailag elkötelezeté lesz e jogtudományt művelő, vagy valóban a *jog* művelőjeként esetleg mindazonáltal érdektelen marad a jövő joga körüli aktuálpolitikai csatározások iránt.

³⁴ A fenti értelemben a dekonstrukciós eljárás egyenértékűnek tetszik azzal, hogy történeti vagy élő textualitásokat saját élő kultúrájukból s hagyományukból egy elvont rendszer-eszményű s merőben formalisztikus logizáló eljárással racionalisztikusnak gondolt rekonstrukció jegyében kiemelve ezekből valamiféle koncepcionális szintézist építenek.

³⁵ Példaszerű feldolgozásként a dogmatika josalakító szerepére, ld. pl. Marie SANDSTRÖM tollából: *Die Herrschaft der Rechtswissenschaft*. [Skrifter utgivna av Institutet för Rättshistorisk Forskning Grundat av Gustav och Carin Olin I. Rättshistoriskt Bibliotek XLIV] Lund, 1989. és *Rättsvetenskapens princip. Till frågan om rättsvetenskapens värdelöshet och Friedrich Julius Stahls rättsinstitutslära*. [Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning I. Rättshistoriskt bibliotek 6] Stockholm, Institutet för rättshistorisk forskning, 2004.

Amikor a már idős Hans Kelsen, tiszta jogtani rendszerét újra át- és átgondolva az újabb változatokhoz vagy fordítás céljából valamelyes adaptáláshoz, először vette komolyan a tényszerűség kitörölhetetlenségét a működő jogból, vagyis azt, hogy bármiképpen modellez is ő, az csak valamiféle átlaghoz vagy normalitáshoz szabott racionalizáló ideál lehet, *a valóság pedig az, amit a jog tesz*, s amit ki nem küszöbölésével a jog önnön magának valós – tehát érvényes, mert a megfelelő tételezésekből pontosan így, és nem másként következő – tételeként ismer el, nos, e bármiféle előzetes modellt és rendszeralkotást megdöntő felismerés, a tény makacs tényszerűségére történő rádöbbenés láttán a mester mintegy – szimbolikusan – megadta magát, elismerve bármiféle modellezésnek pusztán önnön állításán mint kvázi-axiomatikus rendszeren vagy modell-képen belüli érvényét, s immár arra konkludált, hogy a jogász által adható egyetlen válasz márpedig ez: bármiféle fejleménynek, ami a tény makacssága folytán előidézett, szükséges jogászai feltevésünkből következően a jogalkotó szándékában kellett eleve rejteznie, mint olyannak, ami tehát a jogban úgymond *eleve immanens* volt.³⁶

Nos, úgy vélem, ez újabb fogódzóul szolgál, amennyiben jelen állapotaink végső meghatározásait számba vesszük. Egyfelől a demokrácia, emberi jogok, fékek és ellensúlyok és egyéb hívószavak és hangzatosságok harsány jelenlétét s mögötte mind a korszellem globalizálódást sürgető erejét és a *mass media* s különösen világhálós megjelenítései és hallatlan szervezési potenciálja manipulációs lehetőségeit, másfelől viszont azt a szerény tény, hogy a *global village* mindazonáltal államok sorában testesül meg, s bármennyire össze-szervezettek legyenek is azok, ezek mégis szuverenitással rendelkeznek, amely szuverenitás végső soron lefed mindent, ami adott állam-területen történik, tehát – Kelsen módjára – nem tehetünk mást, mint hogy feltételezzük, hogy azért történik bármi úgy, amiként történik, és azért történhet bármi adott és nem más módon, mert igenlő tetszéssel, közömbösséggel vagy kényszerű passzivitásra rendeltett tűréssel bár, de az állam mindezt – az ellentmondásosnak, akár önsorsrombolónak tetsző fejleményeket is – lehetővé teszi.

Ettől kezdve pedig értékrendünket ilyesféle vagy más törekvések láttán akár megerősítődnék látjuk, akár háborgunk ezek ellen, elsődleges címzettként mégsem a *simulacrum*ok miérettjeire, hanem az állam pozíciójának mikénti gyakorlására, az állam cselekvési rádiuszán belüli aktiválás vagy éppen annak elmaradása okára, netalán az állami törvényhozás s szervezetépítés kapacitásának növelhetőségére, bármely irányban ilyen vagy olyan teoretikus alapozás és cselekvésre buzdítás lehetőségeire kell rákérdeznünk.

³⁶ H. Patrick GLENN: *Legal Traditions of the World: Sustainable Diversity in Law*. Oxford–New York, Oxford University Press, 2000. hasonló szerkezetben írja le a szent hagyományt, különösen a klasszikus zsidó és az iszlám jog kapcsán, ahol is – úgymond – az eljövendőnek is teljességeként sohasem befejezett, hiszen hite eleve azt sugallja, hogy „a bárha még a jövőben előforduló bármiféle értelmezés is eleve Istentől szándékoltan már ismert volt a Sinai-hegyen”; vö. mindehhez VARGA Csaba: *Jogi hagyományok? Jogcsaládok és jogi kultúrák nyomában*. In: VARGA Csaba: *Jogfilozófia az ezredfordulón. Minták, kényszerek – múltban, jelenben*. [Jogfilozófiák] Budapest, Szent István Társulat, 2004. 54–56. <http://mek.oszk.hu/15100/15172/15172.pdf>

